

Marja Jalava

Kohti monilajisen yhteiskunnan historiaa

"Tämä on hyvä hetki olla yhteiskunta-historioitsija", iloitsi historioitsija Eric Hobsbawn vuonna 1971 artikkelissaan "From Social History to the History of Society", joka on sittemmin nostettu toisen maailmansodan jälkeisen uuden sosiaalishistorian klassikkotekstiksi.¹ Hobsbawnin mukaan yhteiskuntahistorian tutkimus oli lähtenyt voimakkaaseen nousuun 1950-luvulta lähtien. Sen omimpana alueena hän piti sosiaaliluokkien ja yhteiskunnallisten liikkeiden sekä erityisesti työväen ja muiden tavallisten ihmisten historiaa. Tähän vähäväkisten, maanhiljaisten, alistettujen tai historiankirjoituksessa muuten unohtettujen joukkoon kuuluivat vielä tässä vaiheessa myös naiset ja erilaiset rodullistetut ryhmät. Heidän historiastaan oli tullut 1960- ja 1970-lukujen vaihteessa länsimaisten yhteiskuntien demokratisoitumisen, kansalaisoikeustistelun ja siirtomaavallan purkautumisen myötä uudella tavalla ajankohtaista.

Kuten arvata saattaa, kaikkia historiantutkijoita tällainen tutkimuskentän laajentuminen ja moniarvoistuminen eivät ilahduttaneet. Esimerkistä käy *Journal of Social History* -lehdessä nimimerkillä "Charles Phineas" vuonna 1974 julkaistu satiirinen kirjoitus. Siinä nimimerkki parodioi varsin tunnistettavalla tavalla E. P. Thompsonin kaltaisten vasemmistolaisen historioitsijoiden näkökulmia, argumentointitapaa ja kiinnostusta yhteiskunnallisesti alistettujen ryhmien historiaa kohtaan.²

Samalla nimimerkki tähyisi kohti tulevaisuutta. Hän totesi, että historioitsijat olivat nyt käyneet läpi työväenluokan, erilaiset etniset ryhmät ja viimeisimpänä naiset. Siksi he tarvitsivat itselleen uuden lelun. Nimimerkki mainitsi ironiseen sävyyn tällaisina lupaavina uusina muotiaiheina homoseksuaalien ja vasenkätisten historian. Hän rohkeni kuitenkin ehdottaa – niin röyhkeältä kuin se hänen mukaansa kuulostikin –, että seuraava "muotivillitys" yhteiskuntahistoriassa voisi olla eläinten historia. Olihan se kiistaton huipentuma historiantutkimukselle, jossa tutkija antoi äänen niille, jotka eivät itse kyenneet puhumaan omasta puolestaan.³

Vaikka ehdotus eläinten historian tutkimisesta oli epäilemättä tarkoitettu akateemiseksi vitsiksi, brittiläinen sosiaalishistorioitsija John K. Walton tarttui haasteeseen vuonna 1979 samaisessa *Journal of Social History* -lehdessä julkaisemassaan artikkelissa "Mad Dogs and Englishmen". Siinä hän analysoi 1800-luvun lopun Englannissa roihahtanutta kiistaa siitä, olisiko kaikkien koirien pitänyt käyttää julkisilla paikoilla kuonokoppaa vesikauhun ehkäisemiseksi. Waltonin mukaan "koiramaailman" mikrokosmos ilmensi viktorianisen yhteiskunnan keskeisimpiä jännitteitä. Kiistaa käytiin siitä, missä määrin valtiovalta sai rajoittaa yksilönvapautta, keskusvalta paikallista-soa tai ylä- ja keskiluokka työväenluokkaa. Lisäksi toisiinsa törmäsi kaksi erilaista tapaa ymmärtää ihmisten suhde muihin eläimiin. Niistä ensimmä-

1. Eric J. Hobsbawn, From Social History to the History of Society. *Daedalus* 100:1 (1971), 43.

2. Charles Phineas, Household Pets and Urban Alienation. *Journal of Social History* 7:3 (1974), 338–343.

3. Phineas 1974, 339.

mäinen edusti käytännönläheistä, välineellistä ja tunteilematonta suhtautumista, kun taas toinen korosti humanitaarisia, emotionaalisia ja eläinten hyvinvointia edistäviä näkökulmia.⁴

Näkemyksistä yhteiskunnasta monilajisena vuorovaikutuskeskittämällä esitettiin siis yhteiskuntahistorian piirissä jo suhteellisen varhain. Jälkikäteen arvioiden nimimerkki ”Charles Phineaksen” huoli historian tutkimuksen ajautumisesta eläimellisille sivupoluille oli kuitenkin ennen aikainen ja liioiteltu. Vaikka erilaiset yhteiskunnan unohdetut, alistetut, äänettömät tai vaiennetut ryhmät ja vähemmistöt yksi toisensa jälkeen saivat paikkansa historiassa, toisenlaiset eläimet pysyivät pitkään marginaalisia.

Paradoksaalista kyllä, juuri yhteiskuntahistoria on näihin päiviin saakka osoittautunut erityisen vastustuskykyiseksi monilajisuuden haasteelle. Sosiaalishistorioitsija Mieke Roscher on esittänyt syyksi tähän yhteiskuntahistoriaan sisäänrakennettua ihmiskeskeisyyttä.⁵ Väitettä voi pitää äkkiseltään yllättävänä, sillä yhteiskuntahistoria on alkuvaiheistaan 1800-luvun lopulta lähtien sanoutunut eksplisiittisesti irti metodologisesta individualismista, joka korostaa ihmisyyksilöiden vapaiden valintojen merkitystä historian liikevoimana. Sen sijaan se on ollut kiinnostunut kollektiivisista ilmiöistä sekä taloudellisista ja sosiaalisista rakenteista, jotka usein näyttäytyvät ihmisten elämässä heidän toimintaansa rajoittavina esteinä ja pakkoina.

Samanaikaisesti yhteiskuntahistorian emansipatorinen voima on kummunnut juuri tästä ylläilyksellisestä ulottuvuudesta. Yhteiskunnallisen muutoksen avainten on nähty piilevän siinä, että ihmiset tiedostavat nämä heidän olemistaan määräävät rakenteet ja muuttavat sitten itseään muuttamalla yhteiskunnan rakenteita. Näkemys on vapauttanut ihmiset deterministisestä rakenteiden rautahäkistä. Samalla se on kuitenkin rajannut yhteiskunnallisen toimijuuden vain ihmisille. Niinpä toisen maailmansodan jälkeisen uuden sosiaalishistorian klassikot aina E. P.

Thompsonista ja Eric Hobsbawnistakin lähtien ovat perustaneet käsityksensä yhteiskunnasta eksplisiittisesti ihmisen ja eläimen väliselle erolle. Hobsbawnin sanoin yhteiskuntahistoria on ”ihmisyhteiskunnan historiaa (vastakohtana vaikkapa apinoiden ja muurahaisten yhteisöille)”⁶ Tässä ihmisten valtakunnassa eläimet nähdään varsinaisen yhteiskunnan ulkopuolella olevina ihmisen toiminnan kohteina sen sijaan, että ne ymmärrettäisiin ihmisten kanssatoimijoiksi ja aktiivisiksi osallisiksi historiallisen todellisuuden muotoutumisessa.

Yhteiskuntahistorian kriisi ja teksteihin katoavat eläimet

Kun aloitin historian opinnot 1980-luvun jälkipuolella, taloudellis-sosiaaliin rakenteisiin keskittynyt yhteiskuntahistoria oli kasvavan kritiikin kohteena. Tilastollisten ja määrällisten menetelmien rinnalle tai tilalle kaivattiin uudenlaisia laadullisia ja tulkinnallisia työkaluja, joita etsittiin muun muassa kulttuuriantropologian, kulttuurintutkimuksen ja kielitieteen piiristä. Näiden uusien teorioiden ja menetelmien avulla historioitsijat pyrkivät ottamaan paremmin huomioon sen, mitä menneisyyden ihmiset olivat yksilötasolla tehneet, ajatelleet, tunteneet ja kokeneet.

Vaikutelma yhteiskuntahistorian kriisistä ei ollut yksinomaan suomalainen ilmiö, sillä sen asemaa haastanut, kielellis-kulttuurisena käänteenä tunnettu paradigman muutos oli laaja kansainvälinen suuntaus.⁷ Samalla sukupuolihistorian, vähemmistöjen ja marginaaliryhmien huomioiminen yleistyi muussakin historian tutkimuksessa niin, että yhteiskuntahistoria tuntui menettäneen osan entisestä erityisyydestään. Kun saksalaisen yhteiskuntahistorian voimahahmo Jürgen Kocka vuonna 2003 arvioi tieteenalansa tilaa *Journal of Social History* -lehdessä, hän totesi, että ”laajalle on levinnyt se vaikutelma, että tämä ei ole hyvä hetki olla yhteiskuntahistorioitsija.”⁸

Toisaalta Kocka myönsi, että uusien teoreettisten näkökulmien ja laadullisten menetelmien

4. John K. Walton, Mad Dogs and Englishmen. The Conflict over Rabies in Late Victorian England. *Journal of Social History* 13:2 (1979), 219–239.

5. Mieke Roscher, Social History. Teoksessa Mieke Roscher, André Krebber & Brett Mizelle (toim.), *Handbook of Historical Animal Studies*. Walter De Gruyter 2021, 134.

6. Hobsbawni 1971, 30.

7. Ks. esim. Brian Lewis, The Newest Social History. Crisis and Renewal. Teoksessa Nancy Partner & Sarah Foot (toim.), *The SAGE Handbook of Historical Theory*. SAGE 2013, 225–227.

8. Jürgen Kocka, Losses, Gains and Opportunities. *Social History Today. Journal of Social History* 37:1 (2003), 21.

avulla voitiin muodostaa aiempaa monipuolisempia ja vivahteikkaampia tulkintoja menneisyydestä.⁹ Esimerkkinä voi mainita käsite-, tunne- ja kokemushistorialliset tutkimussuunnat, joiden parissa olen itsekin työskennellyt parikymmentä vuotta. Näiden uusien lähestymistapojen ansiosista historioitsijat ottavat nyt kielelliset näkökulmat vakavasti ja tiedostavat aiempaa selvemmin, miten kielenkäyttö samanaikaisesti sekä ilmentää että tuottaa historiallista todellisuutta ja historiallisia muutoksia. Samalla huomio on kiinnittynyt yksilöiden usein hyvin erilaisiin kokemuksiin, tulkintoihin ja merkityksiin, joita he ovat antaneet samoille historiallisille ilmiöille ja tapahtumille.

On kuitenkin kysyttävä kriittisesti – ja olen tässä myös itsekriittinen –, onko kielellis-kulttuuristen näkökulmien (yli)korostuminen johtanut entistään ihmiskeskeisempään historiantutkimukseen, joka on samalla vaarassa menettää otteensa myös yhteiskunnan taloudellis-sosiaalisiin rakenteisiin ja materiaalisuuteen? Kuten Jürgen Kocka totesi edellä mainitussa artikkelissaan, jotain ironista voi nähdä siinä, että taloudelliset rakenteet ja prosessit tuntuvat kiinnostavan yhä harvempia historioitsijoita juuri tällaisena aikana, jolloin kapitalismi on laajentunut kaikkiin maapallon kolkkiin, kaupallisuus läpäisee yksityisimmätkin elämänalueet, ja globalisoituvan talouden valta ja sen tuottamat ongelmat ovat maailmanlaajuisesti tunnettuja.¹⁰

Ironisena voi nähdä myös sen, että monet pitävät edelleenkin ajatusta eläinten historiasta yhtä eriskummallisena muoti-ilmiönä kuin nimi-merkki ”Charles Phineas” vuonna 1974. Näin on siitä huolimatta, että kiihtyvä maailmanlaajuinen lajinkato uhkaa tämänhetkisen arvion mukaan miljoonia luonnonvaraisia eläin- ja kasvilajeja samaan aikaan kun tuotantoeläinten – etenkin sikojen ja lehmien – määrä lähestyy jo 60 prosenttia kaikkien nisäkkäiden yhteenlasketusta eläinmassasta.¹¹ Ei siis liene varsinainen ihme, että yhä useampi historioitsijakin on viime vuosina havahtunut itseni tavoin kysymään, miten tähän

tilanteeseen on tultu. Miten ihmisten, eläinten ja muun elonkirjon suhteet ovat historiallisesti rakentuneet juuri nykyisen kaltaisiksi?

Toistaiseksi eläinhistoriallisen tutkimuksen kansainvälisessä kärjessä ovat kulkeneet aate- ja kulttuurihistorioitsijat. Teoreettisena käytevoimana tässä tutkimuksessa on toiminut ennen kaikkea kielellis-kulttuurinen käänne. Hieman kärjistäen voi sanoa, että sen myötä tutkijoiden huomio on keskittynyt kulttuuriin, symbolisiin ja diskursiivisesti rakentuneisiin representatioihin eli esityksiin, joita toisenlaisista eläimistä on eri aikoina laadittu. Kun lähes kaikki eläimiä koskeva historiallinen lähdeaineisto on ihmisten tuottamaa, eläinten historia on tämän käsityksen mukaan ennen kaikkea ihmisten eläimiä koskevien käsitysten ja esitysten historiaa.¹²

Ihmisten eläinkäsitysten tutkiminen on kiistämättä tärkeää, sillä nämä historiallisesti vaihtelevat käsitykset ovat usein vaikuttaneet merkittävällä tavalla siihen, miten ihmiset ovat eläimiä kohdelleet. Lisäksi kukaan teksti- ja diskursiianalyttiset peruskurssinsa suorittanut historioitsija ei voine vakavasti väittää, että lähdeaineiston taustalla vaikuttava historiallinen todellisuus olisi jollain tavalla suoraan ja välittömästi historiantutkijan tavoitettavissa. Samalla keskittymisen representaatioihin voi kuitenkin tyypistää eläinten materiaalisesta olemassaolosta menneisyyden maailmassa nahkoineen ja karvoineen pelkäsi tekstuaalisuudeksi.

Tämän kaksinaisuuden ylittämiseksi ja materiaalis-diskursiivisen näkökulman tavoittamisessa yhteiskuntahistorialla on paljon annettavaa. Se on tänä päivänä aiempaa tietoisempi kielenkäytön ja kulttuurin merkityksestä historiassa, mutta samanaikaisesti se on edelleen ankkuroitunut materiaaliseen maailmaan ja makrotason taloudellis-sosiaalisiin rakenteisiin. Sen pohjalta tutkimuksen lähtökohdaksi voidaan ottaa representaatioiden sijasta ihmisten ja eläinten eletty vuorovaikutussuhde. Se puolestaan siirtää tutkimuksen fokuksen teksteistä niiden ilmentämiin

9. Kocka 2003, 25.

10. Kocka 2003, 23.

11. Yinon M. Bar-On, Rob Phillips & Ron Milo, The biomass distribution on Earth. *PNAS* 115:25 (2018), 6506–6511. <https://doi.org/10.1073/pnas.17118421>

12. Tästä keskustelusta esim. Erica Fudge, A Left-Handed Blow. Writing the History of Animals. Teoksessa Erica Fudge & Nigel Rothfels (toim.), *Representing Animals. Theories of Contemporary Culture*. Indiana University Press 2002, 5–7; Hilda Kean, Animal-Human Histories. Teoksessa Sasha Handley, Rohan McWilliam & Lucy Noakes (toim.), *New Directions in Social and Cultural History*. Bloomsbury Academic 2018, 179–180.

kohtaamisiin ja käytäntöihin. Tämä taas avaa historioitsijoille mahdollisuuden lukea lähteitä uudella tavalla ”vastakarvaan” materiaalisina jälkinä verkostoista, joissa kielelliset, kulttuuriset, sosiaaliset ja taloudelliset rakenteet sekä keskenään vuorovaikutuksessa toimivat ruumiilliset ihmiset ja eläimet ovat muokanneet dialektisesti kaikki toinen toisiaan.

Yhteiskuntahistorian myötä näköpiiriin palaavat myös kysymykset markkinatalouden ja valtion suhteesta. Vaikka useimmat eläinhistorioitsijat ovat korostaneet, että ihmisten ja eläinten väliset suhteet ovat yleensä olleet modernilla aikakaudella erittäin epäsymmetrisiä valtasuhteita, on jopa hämmentävää, missä määrin kapitalismin käsite tällä hetkellä loistaa poissaolollaan näistä tulkinnoista. Sen myötä keskustelu vaikkapa tehoeläintuotannon ongelmista on usein sekä historiatonta että epäyhteiskunnallista, ikään kuin tuhansien eläinten häkkikanalat, parsinavat ja porsituskarsinat olisivat syntyneet eläintuottajien vapaasta tahdosta ilman taloudellisten rakenteiden pakkoa ja poliittisia päätöksiä.

Tuotantoeläinten ja ihmisten yhteismuotoutuminen

Tampereen yliopistossa on käynnistynyt tämän vuoden (2022) syyskuussa johtamani kolmivuotinen tutkimusprojekti, jonka kohteena on tuotantoeläinten ja ihmisten yhteismuotoutuminen Suomen modernisoituvassa maataloudessa noin vuodesta 1890 vuoteen 1960.¹³ Tutkimme kaupallisen eläin- ja lihantuotannon laajentumista Suomessa osana modernin teollisuuskapitalismin läpimurtoa sekä sen aiheuttamia muutoksia ihmisten ja eläinten välisissä suhteissa ja laajemmassa maailmasuhteessa.

Tutkimusprojekti on lähtenyt liikkeelle havainnosta, että tuotantoeläimet ovat historian tutkimuksessa moninkertaisesti marginalisoituja. Talous-, maatalous- ja yrityshistoriassa niistä on oltu kiinnostuneita lähinnä lukumäärinä, litroina, kiloina ja markkoina tai euroina, kun taas yhteiskuntahistoria on keskittynyt näihin päiviin saakka maaseudun ihmisväestön sosiaalisen rakenteen muutoksiin ja arkielämään. Eläintutkimus puo-

lestaan on suosinut hevosten ja koirien kaltaisia ihmisten kumppanilajeja, joiden vuorovaikutusta ihmisten kanssa on voitu kuvata edes joltain osin vastavuoroisella ja myönteisellä tavalla. Samanaikaisesti juuri tuotantoeläimillä – etenkin lehmillä, sioilla ja kanoilla – on kuitenkin ollut keskeinen rooli suomalaisen yhteiskunnan modernisaatiossa, jonka päänäyttämönä toimivat 1950-luvun lopulle asti alle kymmenen hehtaarin kokoiset pienet perhetilat.

Erityisen huomion kohteena projektissamme on sikatalouden muuttuminen omavaraisesta kotitarvekasvatuksesta teolliseksi eläintuotannoksi. Kun muut tuotantoeläimet tuottivat yhä päätuotteensa – maidon, munat, villan, työvoiman, jälkeläiset tai lannan – elossa ollessaan ja liha oli vain sivutuote, sikoja ryhdyttiin kasvattamaan 1900-luvun alun Suomessa nimenomaisesti lihantuotannon tarpeisiin. Sen myötä markkinalogiikka alkoi vähitellen määrittellä yhä kokonaisvaltaisemmin niiden ominaisuuksia ja elämää. Samalla suomalaisista pienviljelijöistä alettiin kasvattaa markkinatalouden ehdoilla toimivia tuottajia. Heidän tuli omaksua yrittäjämäinen asenne muita ihmisiä, eläimiä, kasveja ja ympäristöä kohtaan. 1900-luvun alkupuolella voimistuneen käsityksen mukaan maatalous ei ollut elämäntapa vaan elinkeino, jolta vaadittiin muun yritystoiminnan tavoin tuloksellisuutta, tehokkuutta ja taloudellista kannattavuutta.¹⁴

Hankkeessamme analysoimme ja problematisoimme historiallisesti tätä tuotantoeläinten ja ihmisten yhteismuotoutumista tutkimalla sitä, miten taloudellinen voitontavoittelu materialisoitui samanaikaisesti sekä uudenaikaisissa jalostetuissa tuotantoeläimissä että uudentyyppisissä sikatalousasiantuntijoissa ja eläintuottajissa. Huomioimme kuitenkin samalla sen, ettei tämä kehitys ollut lineaarista tai teleologista. Päinvastoin prosessi eteni moninaisten mutkien, yritysten ja erehdysten kautta, ja vaati lähes joka vaiheessa valtiovallalta voimakasta poliittista ja taloudellista työntöapua.

Eläintuotannon alistaminen markkinalogiikalle ei myöskään johtanut vääjäämättömästi nykyisenkaltaiseen tehdasmaiset mittasuhteet

13. Ks. <https://koneensaatio.fi/apurahat-ja-residenssipaiikat/tuotantoelainten-ja-ihmisten-yhteismuotoutuminen-suomen-modernisoituvassa-maataloudessa-n-1890-1960/> (26.10.2022).

14. Ks. myös Marja Jalava, Lihansyönnin edistäminen Suomessa 1900-luvun alkupuolella. Teoksessa Taija Kaarlenkaski & Otto Latva (toim.), *Tunteva tuote. Kuinka eläimistä tuli osa teollista tuotantoa?* Vastapaino 2022, 107–110.

saaneeseen tehotuotantoon. Pikemminkin sikojen ruokinta, terveydenhoito, hyvinvointi ja huolenpito paranivat 1900-luvun alkupuolella, jos tilannetta verrataan 1800-lukuun tai myöhemmin 1970-luvun suursikaloiden olosuhteisiin. Ihmisten lisääntynyt hyvinvointi, kohonnut elintaso ja empatia tuotantoeläimiä kohtaan saattoivat siis johtaa myös eläinten elinolosuhteiden paraneamiseen, sikäli kuin taloudelliset reunaehdot sen sallivat. Tällainen toimijoiden ja rakenteiden dialektiikka muotoutui ja muutti muotoaan ihmisten ja sikojen arkipäiväisessä vuorovaikutuksessa, johon myös siat aktiivisesti osallistuiivat ja vaikuttivat kognitiivisilla kyvyillään, tunteillaan ja käyttäytymisellään.

Yhteiskuntahistorian lupaus

Tarkoitukseni ei ole romantisoida sotienvälisen ajan eläintuotantoa, sillä harva meistä uskoakseni voisi tai haluaisi palata 1920-luvun tyyppisen suomalaisen pientilan sikolähtiin. Yhteiskuntahistoriallinen tutkimus eläintuotannon historiasta voi kuitenkin tuoda kosolti lisää nyansseja tämänhetkiseen keskusteluun, joka usein on lukkiutunut varsin musta-valkoisiin asetelmiin. Tämän lupauksen täyttääkseen yhteiskuntahistoria tarvitsee uudenlaisen käsityksen monilajisesta yhteiskunnasta ja monilajisesta historiasta. Siinä ihmisten kanssatoimijoiksi ymmärretään myös muut elolliset oliot ja lopulta koko elonkirjo.

Tämä taas edellyttää loitontumista historialle tieteenalana ominaisesta ihmiskeskeisyydestä ja nöyrympää käsitystä siitä, mikä on ihmisen paikka monilajisessa maailmassa. Muutos ei ole helppo eikä kaikin osin kenties järin miellyttäväkään – eihän juuri mikään ryhmä historiassa ole luopunut vapaaehtoisesti etuoikeutetusta asemastaan. Siksi vaatimusta huomioida toisenlajisten eläinten toimijuus ja osallisuus historiassa onkin verrattu siihen perinpohjaiseen muutokseen, jonka uuden sosiaalishistorian keskittyminen tavallisiin, unohdettuihin, vaiennettuihin ja marginalisoituihin ihmisryhmiin aiheutti 1960-luvulta lähtien.

Jos historiantutkimuksella kuitenkin halutaan olevan merkitystä nykypäivänä, historioitsijoiden on pystyttävä kriittisesti kyseenalaistamaan sitä, mikä nykyisyydessä vaikuttaa valmiiksi annetulta ja itsestään selvältä. Näin vältetään menneisyyden alistaminen nykyisille maailman ymmärtämisen tavoille, mutta samalla myös nykyisyys muuttuu avoimeksi ja muutettavissa olevaksi.

Kirjoitus on Tampereen yliopistossa 27.10.2022 pidetty uuden professorin juhlahuento.

Dosentti, FT **Marja Jalava** on yhteiskuntahistorian professori Tampereen yliopistossa.

Sähköposti: marja.jalava@tuni.fi